

เอกสารคำสอน

เรื่อง

การพัฒนาการและพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน

Development of Preschool Children

รายวิชา ทพทต 431 พัฒนาการและการจัดการพฤติกรรมเด็ก

DTPD 441 Child Development and Behavior Management

หลักสูตรทันตแพทยศาสตรบัณฑิต

โดย

อ.ทญ.วรางคณา จิรรัตน์โสภา

ภาควิชาทันตกรรมเด็ก

คณะทันตแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

การพัฒนาการและพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียน

Development of Preschool Children

วัตถุประสงค์การเรียนรู้

1. นักศึกษาสามารถอธิบายพัฒนาการและพฤติกรรมในเด็กก่อนวัยเรียนได้อย่างถูกต้อง
2. นักศึกษาสามารถอธิบายการจัดการทางพันธุกรรมที่เหมาะสมกับพัฒนาการและพฤติกรรมของเด็กก่อนวัยเรียนได้

เด็กในแต่ละวัยจะมีการเจริญเติบโตและมีพัฒนาการ สติปัญญา ความสามารถในการทำกิจกรรมต่างๆ การแสดงออกของพฤติกรรมที่แตกต่างกัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับทันตแพทย์ที่จะทำงานทางด้านพันธุกรรมสำหรับเด็กต้องมีความรู้และความเข้าใจในเรื่องนี้ เพื่อที่จะวางแผนการจัดการทางพันธุกรรมที่เหมาะสมกับวัยของเด็ก ทำให้เด็กยอมรับ เกิดทัศนคติที่ดีต่อการทำฟัน ผู้ปกครองพึงพอใจและมีความมั่นใจในตัวทันตแพทย์

เอกสารคำสอนชุดนี้จะกล่าวถึง การเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็กก่อนวัยเรียน โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงอายุ คือ วัยทารก (infant) ซึ่งอยู่ในช่วงแรกเกิด - 2 ปี และในช่วงวัยเด็กตอนต้น (early childhood) ซึ่งอยู่ในช่วงอายุ 2 - 5 ปี

การเจริญเติบโตและพัฒนาการของวัยทารก (แรกเกิด - 2 ปี)

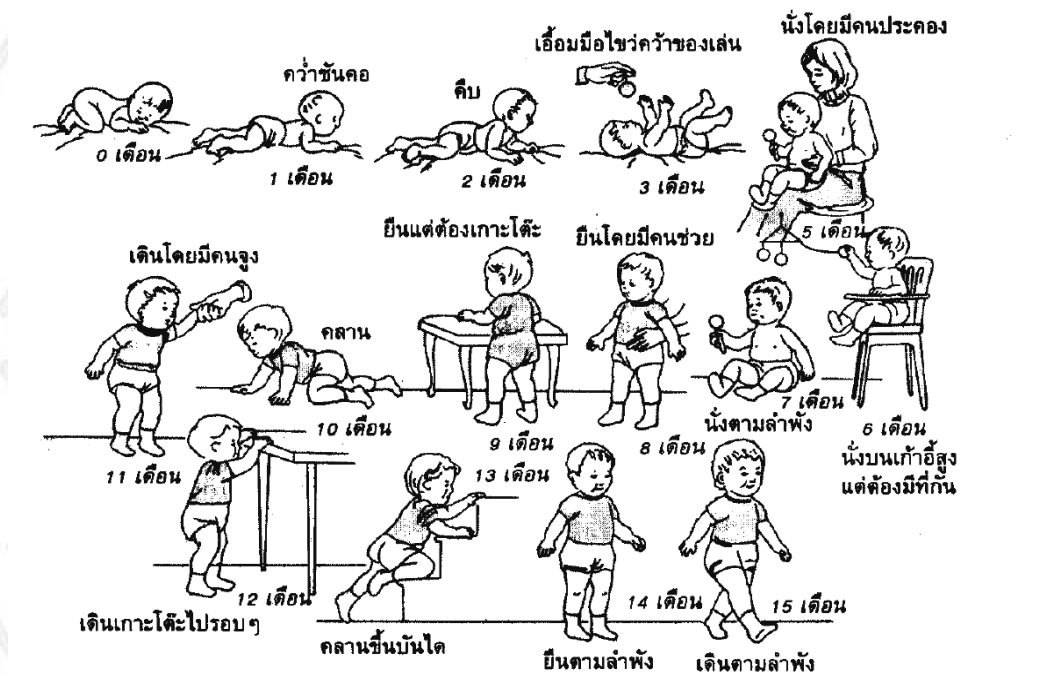
วัยทารกเป็นวัยที่มีการเจริญเติบโตและมีพัฒนาการในด้านต่างๆอย่างรวดเร็ว จากไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ต้องพึ่งพาผู้เลี้ยงดูตลอดเวลา มาเป็นเด็กที่ต้องการทำอะไรด้วยตนเอง ปฏิเสธการช่วยเหลือจากผู้ใหญ่ การเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็กวัยนี้เป็นดังนี้

- **ด้านการเจริญเติบโต**

วัยทารกเป็นวัยที่มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยแรกเกิดจะมีน้ำหนักโดยเฉลี่ย 3000 กรัม เมื่ออายุ 4-5 เดือนมีน้ำหนัก 2 เท่าของแรกเกิด อายุ 1 ขวบมีน้ำหนัก 3 เท่าของเมื่อแรกเกิด และ 2 ขวบมีน้ำหนัก 4 เท่า ส่วนสูงนั้นเมื่อแรกเกิดเฉลี่ย 50 เซนติเมตร อายุ 1 ขวบประมาณ 1.5 เท่า และเมื่ออายุ 2 ขวบส่วนสูง 1.75 เท่าของแรกเกิด สำหรับสัดส่วนของร่างกายของทารกแรกเกิดนั้น ทารกมีศีรษะโตเมื่อเทียบกับลำตัว ใบหน้ากลม หน้าผากกว้างและนูนออก ท้องใหญ่ แขนขาสั้นไม่ได้สัดส่วน ช่วงตัวบนขนาดยาวกว่าช่วงตัวล่างประมาณ 1.7 เท่า สมอมมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่ออายุ 3 ขวบจะมีน้ำหนักสมองเท่ากับ 90%ของขนาดผู้ใหญ่ ฟันเริ่มขึ้นเมื่ออายุ 6 เดือนและขึ้นครบเมื่ออายุ 2 1/2 - 3 ขวบ

● พัฒนาการทางด้านร่างกาย (Physical and Psychomotor development)

การเคลื่อนไหวแรกเกิดจะเป็นปฏิกิริยาสะท้อน (reflex) เช่น การหาวนอน การจาม การดูด เป็นต้น ภายในปีแรกเด็กมีพัฒนาการทางด้านร่างกายอย่างรวดเร็ว มีการเจริญเติบโตของกล้ามเนื้ออย่างรวดเร็ว เริ่มต้นจากท่านอน พัฒนาจนสามารถนั่ง คืบ คลาน ยืน และเดินได้ตามลำดับ เมื่ออายุ 15 เดือนจะเดินได้ และมีทักษะอื่น ๆ ตามมา เช่น วิ่ง กระโดด ปีนป่าย เป็นต้น การใช้มือและนิ้วหยิบจับวัตถุสิ่งของ จากที่ใช้ฝ่ามือและหยิบได้แต่ของชิ้นใหญ่ๆ จนพัฒนาเป็นการหยิบด้วยนิ้วชี้และหัวแม่มือและหยิบของเล็ก ๆ ได้ดีเมื่ออายุประมาณ 2 ขวบ

รูปที่ 1 พัฒนาการของวัยทารก¹

● พัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive development)

พัฒนาการทางสติปัญญาของวัยนี้จะเป็นการพัฒนาทางด้านกล้ามเนื้อและประสาทสัมผัส (sensori-motor period) ตามทฤษฎีของPiaget ในระยะนี้เด็กจะเรียนรู้สิ่งต่างๆโดยอาศัยกล้ามเนื้อและประสาทสัมผัสเป็นสื่อ เริ่มต้นจากการตอบสนองต่อการกระตุ้นในรูปของปฏิกิริยาสะท้อนเมื่อมีประสบการณ์มากขึ้นจะเกิดการเรียนรู้และดัดแปลงการกระทำที่เป็นปฏิกิริยาสะท้อน

¹ เต็มศักดิ์ คทวณิช, 2546

- ช่วง 2 เดือนแรก ทารกรู้จักดัดแปลงการกระทำที่เป็นปฏิริยาสะท้อน เช่นการดูดนม ทารกจะรู้จักปรับปากของตนเองให้เข้ากับลักษณะและขนาดของหัวนม เมื่อประสบการณ์มากขึ้น เริ่มรู้จักใช้ปฏิริยาสะท้อนเพื่อกิจกรรมอื่น เช่น การดูดสามารถถูกนำมาใช้เพื่อบ่งชี้และจัดประเภทวัตถุว่าอะไรดูดได้และอะไรดูดไม่ได้ และยังเรียนรู้ว่าวัตถุใดให้อาหาร อะไรใช้ดูดเพื่อความเพลิดเพลิน
- ช่วงอายุ 2-4 เดือน ทารกจะรวมการกระทำที่เป็นปฏิริยาสะท้อนที่ได้รับการปรับแล้วรวมเข้าด้วยกัน เรียกว่า ปฏิริยาวงกลมปฐมภูมิ (Primary circular reaction) เมื่อมีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นโดยบังเอิญแล้ว ทารกเรียนรู้แล้วรู้สึกชอบก็จะพยายามทำให้เกิดขึ้นอีก ส่วนใหญ่เป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับร่างกายของตนเอง เช่น ทารกเอานิ้วใส่ปากโดยบังเอิญแล้วดูดนิ้ว เกิดความรู้สึกมีความสุข เมื่อนิ้วหลุดก็จะพยายามทำใหม่ เพื่อจะได้ดูดอีก เกิดวนเวียนกันไปจนพอใจ
- ช่วงอายุ 4-8 เดือน จะเกิดการกระทำที่เกี่ยวข้องกับวัตถุและเหตุการณ์นอกตัว เรียกช่วงนี้ว่าช่วงปฏิริยาวงกลมทุติยภูมิ (Secondary circular reaction) เช่น ทารกนอนในเปลแล้วบังเอิญเท้าไปเตะลูกของเล่นที่แขวนไว้ แล้วเกิดการเคลื่อนไหว รู้สึกชอบสนใจผลของพฤติกรรมนั้น จึงเตะซ้ำอีก
- ช่วงอายุ 9-12 เดือน ช่วง coordination of secondary reaction ทารกจะรวบรวมประสบการณ์ที่ผ่านมาเพื่อทำในสิ่งที่ต้องการหรือมาช่วยแก้ปัญหา มีจุดมุ่งหมายและความตั้งใจก่อนที่จะกระทำ ซึ่งในช่วงก่อนหน้านี้อาจเป็นลักษณะการกระทำมาก่อนความตั้งใจ เช่น รู้จักหยิบยกสิ่งของออกเพื่อหาสิ่งที่ต้องการ สามารถแยกสิ่งที่ต้องการออกจากสิ่งที่ไม่ต้องการ วัยนี้ยังไม่เข้าใจการคงอยู่ของวัตถุมากนัก ไม่รู้จักการตามหา เช่น ถ้าเห็นแม่ซ่อนวัตถุไว้ใต้หมอน จะหยิบหมอนออกเพื่อหาวัตถุ แต่หากไปซ่อนที่อื่นและเด็กไม่เห็น จะยังไม่รู้จักการตามหา นอกจากนี้วัยนี้เริ่มเกิดพฤติกรรมการเลียนแบบ
- ช่วง 12 -18 เดือน: ระยะปฏิริยาวงกลมตติยภูมิ (tertiary circular reaction) ทารกจะพยายามค้นหาสิ่งใหม่ๆแทนที่จะทำซ้ำในสิ่งเดิม ทารกจะทำการสำรวจสิ่งที่อยู่รอบๆตัวว่ามีอะไรบ้าง และเรียนรู้ว่าตนเองเป็นสาเหตุให้เกิดบางสิ่งบางอย่างขึ้น และมีอำนาจในการควบคุมสิ่งแวดล้อม ทารกจะลองผิดลองถูก เช่น จับและปล่อยวัตถุ มองดูวัตถุกระทบพื้น เกิดเสียงกระทบ ทำการเก็บวัตถุ และลองใหม่ มีการดัดแปลงโดยทั้งที่ความสูงต่างกัน ความแรงต่างกัน เพื่อดูว่ามีอะไรเกิดขึ้น และในขณะเดียวกันเด็กยังเรียนรู้ว่าพฤติกรรมของตนเองก็ถูกควบคุมโดยผู้อื่น วัยนี้มีความเข้าใจเกี่ยวกับการคงอยู่ของวัตถุ รู้ว่าวัตถุคงอยู่แม้หายไปจากสายตาและไปที่อื่น (object permanence) รู้จักการตามหา
- ช่วง 18-24 เดือน เด็กเริ่มมีความคิดและจินตนาการ มีความสามารถในการแก้ปัญหาด้วยวิธีใหม่ๆ แต่ยังคงเป็นลักษณะลองผิดลองถูก

● พัฒนาการทางภาษา (Speech development)

การสื่อสารของทารกทุกชาติทุกภาษาเริ่มจากการร้องไห้เพื่อเรียกร้องสิ่งที่ต้องการ ต่อมาเริ่มมีการทำเสียงในลำคอและเปล่งเสียงอ้อแอ้ เริ่มจากเสียง อุ อ่า (cooing sound) ตามมาด้วยเสียง พ บ ป ม (babbling sound) ได้ตอบกับผู้ที่มาเล่นด้วย และมักจะชอบเสียงสูง อายุประมาณ 6-9 เดือนทารกจะหันหาเสียงเรียก สามารถเปล่งเสียงพยัญชนะได้แต่ไม่มีความหมาย มีการออกเสียงซ้ำๆ กัน เช่น บาบ่า ดาดา มามา

ฟังรู้ภาษาและเข้าใจสีหน้าท่าทางได้ รู้จักปฏิเสธด้วยท่าทาง พยายามเลียนเสียงและทำความเข้าใจกับเสียง ผู้ใหญ่มากขึ้น เมื่ออายุ 1 ขวบเรียก พ่อ แม่ หรือพูดคำโดดที่มีความหมาย 1 คำ และ คำ 1 คำที่ทารกเปล่ง ออกมานั้นอาจแสดงได้หลายความหมาย เช่น เรียก แม่ ทารกอาจหมายถึง ให้แม่อุ้ม หรือ หนูหิว เป็นต้น พ่อ แม่จะต้องสังเกตต้อากัปฏิกิริยาสีหน้าท่าทาง และน้ำเสียงของทารกประกอบในการเดาความหมาย วัยนี้ยังสามารถ ทำท่าตามคำบอกที่มีท่าทางประกอบได้ รู้จักชื่อสมาชิกทุกคนในบ้าน เมื่ออายุได้ประมาณ 18 เดือนจะเริ่มพูด คำโดดได้ประมาณ 10 คำ ทำตามคำบอกที่ไม่มีท่าทางประกอบได้ 1 คำสั่ง และเมื่ออายุประมาณ 2 ปีจะพูด 2-3 คำต่อกันได้อย่างมีความหมาย หรืออาจเรียกว่าภาษาโทรเลข เช่น แม่ ดู , แม่ ข้าว , พ่อ รถ เป็นต้น วัยนี้บอก ชื่อตนเองและของที่คุ้นเคยได้ เพื่อส่งเสริมพัฒนาการด้านภาษาของเด็กนั้น พ่อแม่ต้องพูดคุยกับเด็กเป็นประจำ อาจพูดคุยกับเด็กโดยใช้เหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน หรือสิ่งที่เด็กสนใจ มีการใช้หนังสือภาพ การร้องเพลง ประกอบ ในกรณีที่เด็กยังไม่พูดคงต้องตรวจสอบดูว่าเด็กมีปัญหาการได้ยินหรือพัฒนาการหรือไม่

- **พัฒนาการด้านอารมณ์ (Emotional development)**

เด็กแต่ละคนเกิดมามีพื้นฐานทางอารมณ์แตกต่างกัน เด็กบางคนเลี้ยงง่าย กินอยู่หลับนอนเป็นเวลา ไม่ งอแง ปรับตัวง่าย อารมณ์ดี เด็กบางรายเลี้ยงยาก อารมณ์เสียว่าย ปรับตัวยาก เข้าใจความต้องการได้ยาก เด็ก บางรายเลี้ยงไม่ยากแต่ก็ไม่อยากจนเกินไป ผู้ปกครองต้องอดทนทำความเข้าใจ และพัฒนาเด็กให้อยู่ในอารมณ์ที่ เหมาะสม ในทารกแรกเกิด อารมณ์ยังมีลักษณะที่แยกไม่ออก ต่อจากนั้นจะค่อย ๆ พัฒนาขึ้นตามวุฒิภาวะ และการเรียนรู้ ได้แก่ อารมณ์โกรธ, กลัว, อิจฉาริษยา, อยากรู้อยากเห็น, ดีใจ, รัก เป็นต้น ในช่วงอายุ 15 เดือน - 2 ขวบ เป็นวัยที่อารมณ์ไม่คงที่ ปรวนแปรง่าย และดื้อมาก เนื่องจากเด็กวัยนี้เริ่มอยากเป็นตัวของตัวเอง อยากรู้อยากเห็นอยากทำอะไรเองแต่มีความสามารถจำกัด ทำให้เด็กเกิดความหงุดหงิด ประกอบกับความจำกัดใน การเข้าใจถึงเหตุผลและความสามารถในการสื่อสาร เด็กอาจแสดงอารมณ์ออกมาในลักษณะ กระที่บเท้า ร้อง อาละวาด (temper tantrum) ได้

- **พัฒนาการทางสังคม (Social development)**

ทารกแรกเกิดแทบไม่สนใจสังคมจะนอนประมาณ 80% สังคมของทารกจะเป็นพ่อแม่ และผู้เลี้ยงดู ซึ่งทารกต้องพึ่งพาผู้เลี้ยงดูตลอดเวลา ทารกจะติดต่อกับทางสังคมโดยใช้พฤติกรรมกรร้องไห้ เป็นสัญญาณ บอกถึงความต้องการของตนเอง ในระยะแรกพ่อแม่ต้องคาดเดาความหมาย และค่อย ๆ เรียนรู้ว่าเสียงร้องของ ลูกนั้นต้องการอะไร ลูกจะหิว จะเล่นเมื่อไร การจ้องมองของทารกเป็นการติดต่อทางสังคมอย่างหนึ่ง ขณะเด็ก จ้องมองพ่อแม่ต้องแสดงออกสีหน้าท่าทาง ส่งเสียงพูด ทำให้เด็กสนใจ เกิดการยิ้ม ขยับแขนขา ส่งเสียงอ้อแอ้ มี การเลียนแบบท่าทางเกิดปฏิกิริยาตอบสนองทางสังคมต่อกันและกัน ต่อมาเด็กเองก็จะรู้จักเป็นฝ่ายเริ่มต้นก่อน เด็กจะยิ้มรับ ส่งเสียงดีใจ ขยับแขนขา เมื่อเห็นหน้าคนโดยเฉพะแม่ เมื่ออายุประมาณ 1 ปีจะเริ่มเกิดพฤติกรรม

เลียนแบบสังคม ช่วงเด็กอายุ 3-6 เดือน เด็กจะเริ่มแยกแยะตนเองกับคนรอบข้างได้มากขึ้น จดจำหน้าพ่อแม่บุคคลใกล้ชิดได้ เมื่ออายุประมาณ 5-6 เดือนจะมีปฏิกิริยาที่เรียกว่ากลัวต่อคนแปลกหน้า (stranger anxiety) และเมื่ออายุ 7-8 เดือนเด็กเริ่มรู้จักการคิดถึงแม่ ร้องตามหาแม่เมื่อแม่ไม่อยู่ กลัวถูกทอดทิ้ง เกิดปฏิกิริยาที่เรียกว่า separation anxiety การเล่นจะเอื้อจะช่วยพัฒนาการในด้านนี้ ทำให้เด็กเรียนรู้ว่าวัตถุยังคงอยู่แม้จะไม่เห็นในสายตา แม่ไม่อยู่เดี๋ยวแม่อีกกลับมา ความวิตกกังวลของเด็กจะลดลงเมื่อเด็กเรียนรู้มากขึ้น

การเล่นของทารกเป็นลักษณะ isolate play สามารถนอนเล่นมีความสุขกับการเล่นกับตัวเองและนั่งเล่นของเล่นคนเดียวได้ อย่างไรก็ตามผู้ปกครองควรเข้าไปมีส่วนร่วมกับการเล่นกับเด็กเพื่อพัฒนาการทางสติปัญญา ทางสังคม และภาษาของเด็ก เด็กจะเกิดการเรียนรู้ที่เร็วขึ้น ในการเล่นกับเด็กด้วยกันนั้น เป็นลักษณะที่เล่นอยู่ในที่เดียวกัน แต่ต่างคนต่างเล่นของตนเอง (parallel play)

Psychosexual theory ของ Freud นั้นเชื่อว่าการแสวงหาความสุขจากส่วนต่างๆของร่างกายเป็นจุดกระตุ้นให้บุคคลมีพฤติกรรมและพัฒนาบุคลิกภาพในรูปแบบต่างๆกัน โดยในช่วงแรกเกิด - 18 เดือนเด็กจะแสวงหาความสุขจากการทำกิจกรรมต่างๆด้วยปาก (Oral stage) เช่น การดูดนมมารดา อม กัด เป็นต้น หากได้รับการตอบสนองเต็มที่ จะมีบุคลิกภาพหรือมีพฤติกรรมที่มีความเป็นตัวของตัวเอง มีความมั่นใจ มองโลกในแง่ดี และในช่วง 18 เดือน - 3 ขวบ เป็นขั้นแสวงหาความสุขจากอวัยวะทวารหนัก (anal Stage) เด็กเริ่มพัฒนาความพร้อมทางกล้ามเนื้อขยับถ่าย เด็กจะฝึกหัดควบคุมการขยับถ่าย รู้สึกมีความสุขหากทำได้ และพัฒนาเป็นบุคคลที่มีความอดสาหัสในการทำกิจกรรมใดๆและเชื่อมั่นในความสำเร็จ

สำหรับ Psychosocial theory ของ Erickson นั้นมีความเชื่อว่าสังคมหรือบุคคลต่างๆ เป็นจุดกระตุ้นให้บุคคลมีพฤติกรรมและพัฒนาบุคลิกภาพในรูปแบบต่าง ในช่วงขวบปีแรกนั้น เด็กจะมีความสุขความพึงพอใจรู้สึกโลกนี้ น่าอยู่น่าไว้วางใจนั้น หากได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอย่างสมอต้นสมอปลายจากผู้เลี้ยงดู เช่น เวลาหิวก็ได้กินทันทีและอ้อมตามความต้องการ นอนอย่างเพียงพอ เด็กจะพัฒนาเป็นผู้ที่มีความไว้วางใจทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น ไม่เป็นบุคคลที่วิตกกังวล มองโลกในแง่ร้าย และในช่วง 1-3 ปีเป็นระยะของ autonomy vs shame and doubt เป็นวัยกล้ามเนื้อแข็งแรงมากขึ้น เริ่มจะทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเองได้บ้างแต่มีความสามารถจำกัด จึงทำให้เกิดความขัดแย้งในตัวเด็ก เด็กต้องการคำแนะนำ ความเข้าใจและกำลังใจจากผู้ใหญ่ ให้เด็กได้ลองทำในสิ่งที่เขาทำได้ตามความสามารถ เด็กก็จะพัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง มีความมุ่งมั่นในความสำเร็จ

- **พฤติกรรมของเด็กต่อการมาพบทันตแพทย์และการจัดการ**

โดยทั่วไปจะแนะนำให้เด็กมาพบทันตแพทย์หลังจากฟันซี่แรกขึ้นไม่เกิน 6 เดือน หรือประมาณ 1 ขวบ ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้ฟันผุ ทันตแพทย์มีหน้าที่ตรวจและแนะนำในเรื่องโภชนาการและการดูแลรักษาความสะอาดช่องปาก อธิบายความสำคัญของฟันน้ำนม พัฒนาการการขึ้นของฟัน เป็นต้น เด็กวัยนี้มีพัฒนาการทางภาษาจำกัด สังคมของเด็กมักจะอยู่ในบ้าน ไม่คุ้นเคยกับคนแปลกหน้าและสถานที่แปลกใหม่ กลัวการถูกแยกจากผู้ปกครองอย่างมาก การตรวจเด็กนั้นต้องให้ผู้ปกครองอยู่ด้วยเสมอ อาจให้เด็กนอนอยู่ในวงแขนของผู้ปกครอง หรือเด็กที่ตัวโต อาจใช้ท่า knee to knee ควรตรวจด้วยความรวดเร็วและนุ่มนวล ในกรณีที่ต้องให้การรักษาทางทันตกรรม เช่น มีฟันผุ หรือเกิดอุบัติเหตุมา เด็กวัยนี้ยังไม่สามารถให้ความร่วมมือในการรักษาทันตกรรม เด็กอาจจะร้องดื้อตลอดการรักษา ทันตแพทย์อาจต้องให้การรักษาภายใต้กระดานห่อตัวและให้การรักษาอย่างรวดเร็วและนุ่มนวล ในกรณีที่ปริมาณงานมาก ใช้เวลารักษานาน ไม่ต้องการให้เด็กกลัว ควรให้การรักษาภายใต้การดมยาสลบหรือยาระงับความวิตกกังวล

วัยเด็กตอนต้น (Preschool หรือ Early childhood) อายุ 2-5 ปี

วัยนี้พัฒนาต่อจากวัยทารก ลักษณะที่เห็นได้ชัดคือ ต้องการเป็นตัวของตัวเอง ปฏิเสธความช่วยเหลือของผู้ใหญ่ ต้องการเป็นอิสระ มีความซุกซนมาก ไม่ชอบอยู่นิ่ง การเจริญเติบโตและการพัฒนาการของเด็กวัยนี้เป็นดังนี้

- **ด้านการเจริญเติบโต**

วัยนี้อัตราการเจริญเติบโตลดลงอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะส่วนสูงและน้ำหนักเมื่อเทียบกับวัยทารก อัตราการเจริญเติบโตค่อนข้างคงที่ ศรีษะจะเจริญเติบโตน้อยลง สัดส่วนของร่างกายก็จะเปลี่ยนไป แขนและขา ยาวขึ้น มือและเท้าใหญ่ขึ้น โครงกระดูกแข็งแรงขึ้น ศรีษะจะยาวขึ้นและดูแคบลงได้ขนาดเท่ากับลำตัว รูปหน้ากลมแบบทารกจะเปลี่ยนแปลงไป รูปร่างจะเพรียวขึ้นลักษณะหลังแอ่นและท้องกลมพุงป่องจะหายไปภายในอายุ 4 ปี ฟันน้ำนมขึ้นครบ 20 ซี่เมื่ออายุประมาณ 2 ½ - 3 ขวบ

- **พัฒนาการทางร่างกาย (Physical and Psychomotor development)**

เด็กวัยนี้สามารถควบคุมการขับถ่ายได้ โดยผู้ปกครองต้องคอยฝึก เด็กจะควบคุมการถ่ายอุจจาระได้ก่อนควบคุมการถ่ายปัสสาวะ ควบคุมการถ่ายปัสสาวะ ในเวลากลางวันได้ก่อนเวลากลางคืน เด็กเริ่มมีทักษะต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหวของร่างกายดีขึ้น เช่น รู้จักป้อนข้าวเอง แต่งตัวและใส่รองเท้าเองได้ นอกจากนี้ยังสามารถขึ้นลงบันได ปีนเก้าอี้ เดินถอยหลัง ซี่สามล้อ โยนและขว้างลูกบอลได้แม่นยำ เป็นต้น

● พัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive development)

พัฒนาการของเด็กวัยนี้จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านการรับรู้ การเรียนรู้และการแก้ปัญหา ตามทฤษฎีของ Piaget พัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กวัยนี้อยู่ในระยะ Preoperational period เป็นระยะแก้ปัญหาด้วยสิ่งรับรู้และจินตนาการของตนเอง และยังไม่รู้จักการคิดด้วยเหตุผลที่สมบูรณ์ พัฒนาการในระยะนี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระยะย่อย ดังนี้

1. Preconceptual though (2-4 ขวบ) ขั้นเริ่มคิดเบื้องต้น ในระยะนี้เด็กจะถือตนเองเป็นศูนย์กลาง (Self Center หรือ Ego Centric) ไม่เข้าใจความคิดของคนอื่น คิดว่าทุกคนคิดเหมือนตนเอง ไม่สามารถแยกแยะระหว่างความจริงและจินตนาการได้ มักสร้างคำพูดคำศัพท์แปลก ๆ ที่ตนเองคนเดียว ความเข้าใจของเด็กเป็นไปตามที่เห็นสัมผัส และตีความไปตามความเข้าใจของตนเองซึ่งอาจคลาดเคลื่อนได้ เช่น เห็นสัตว์สี่เท้าทุกชนิดเป็นสุนัข ยังแยกความจริงและจินตนาการไม่ได้ เชื่อว่าสิ่งของมีชีวิต เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างทำให้เกิดขึ้นได้ เช่น การเหาะ การบิน เด็กวัยนี้มีพัฒนาการทางภาษาอย่างรวดเร็ว รู้จักเลียนแบบผู้อื่น มีการเล่นสมมติ มีการนำวัตถุสิ่งของมาเป็นสัญลักษณ์ในการเล่น เด็กวัยนี้จะเห็นความเหมือนแต่ไม่เห็นความแตกต่าง ฉะนั้นถ้าวัตถุ 2 อย่างมีความคล้ายกันในบางลักษณะ วัตถุทั้ง 2 อย่างย่อมเหมือนกันในมุมมองของเด็กวัยนี้

2. Intuitive though (4-7 ขวบ) ขั้นคิดได้เองโดยไม่ต้องใช้เหตุผล เด็กวัยนี้ยังมีจินตนาการสูงอยู่ เด็กวัยนี้เริ่มมีเหตุผลได้บ้าง แต่จะเป็นไปโดยเข้าใจตนเอง ยังไม่มีความสามารถในการคิดตามความคิดเห็นของคนอื่นได้ การรับรู้และเข้าใจเป็นไปตามลักษณะที่เด็กเห็น เด็กสามารถจัดกลุ่มวัตถุเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียนรู้เรื่องจำนวนและ ตัวเลข - รู้จักแยกประเภท อย่างไรก็ตามเด็กยังไม่เข้าใจ law of conservation การคงสภาพปริมาณของสสาร วัตถุยังคงอยู่แม้มีการเปลี่ยนรูปร่างไป เข้าใจแต่ขั้นเริ่มต้นและขั้นสุดท้ายเท่านั้น เช่น ให้เด็กสังเกตน้ำในแก้ว แล้วเทน้ำจากแก้วหนึ่งไปยังแก้วที่ผอมกว่า แต่เด็กจะเข้าใจว่าปริมาณน้ำไม่เท่ากันโดยแก้วที่มีน้ำสูงกว่ามีน้ำปริมาณมากกว่า

● พัฒนาการทางภาษา (Speech development)

ระยะนี้มีพัฒนาทางภาษามากและรู้จักคำศัพท์เพิ่มขึ้นมาก สามารถแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิด ความต้องการ และจินตนาการ สื่อความหมายได้ทั้ง verbal และ non verbal พูดได้ตอบรู้อเรื่องโดยอายุ 3 ขวบ สามารถเล่าเรื่องที่ตนประสบมาให้ผู้อื่นเข้าใจประมาณร้อยละ 50 เมื่ออายุ 4 ขวบสามารถพูดให้ผู้อื่นฟังเข้าใจได้ทั้งหมด อายุ 5 ขวบ พูดฟังเข้าใจได้ ถ้ามเกี่ยวกับความหมายและเหตุผลได้ จำตัวอักษร นับเลขนับสิ่งของได้

● **พัฒนาการทางอารมณ์ (Emotional development)**

เป็นวัยที่มีความสุข สนุกสนาน ร่าเริงและเป็นมิตร กระตือรือร้นต่อการเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม เด็กวัยนี้แสดงอารมณ์ได้ทุกชนิด สามารถปรับเปลี่ยนอารมณ์ได้ รู้จักระงับอารมณ์ของตนได้บ้าง รู้จักรอคอยได้มากขึ้น รู้จักปลอบตนเองเป็น เห็นอกเห็นใจคนอื่นได้ อารมณ์ร้องอาละวาดยังมีอยู่ได้เมื่อถูกขัดใจ แต่ควรค่อยๆ ห่างออกไปและน้อยลง มีการอิจฉาระหว่างพี่น้อง อยากได้ความรักของพ่อแม่ไว้คนเดียว ความกลัวพบได้บ่อย เช่น กลัวความมืด กลัวผี กลัวสัตว์ ความกลัวต่อการแยกจากผู้ปกครองน้อยลง เกิดขึ้นได้บ้างถ้าเจอเหตุการณ์ที่ไม่คุ้นเคย เช่น การเริ่มไปโรงเรียน การอยู่โรงพยาบาล การมาพบทันตแพทย์ แต่อย่างไรก็ตาม อายุประมาณ 3 ขวบโดยเฉลี่ย สามารถแยกผู้ปกครองจากเด็กได้ เด็กยังคงมีความกลัวต่อการแยกผู้ปกครองอยู่ แต่สามารถปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่ตนต้องเผชิญเองได้

เด็กวัยนี้เริ่มมีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกครอบครัวมากขึ้น อายุประมาณ 3 ขวบเด็กบางคนเริ่มเข้าเตรียมอนุบาล รู้จักคบเพื่อนและเล่นร่วมกับเพื่อนในลักษณะ cooperative play เริ่มเรียนรู้การแบ่งปัน การเอาแพ้เอาชนะ เด็กควรได้รับการฝึกหัดให้ช่วยเหลือตนเอง ช่วยงานบ้านเล็กๆ น้อยๆ เพื่อให้เด็กเกิดความภูมิใจ และควรฝึกให้รู้จักระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ต่างๆ ฝึกให้รู้จักอดทน รอคอย สะกดกลั้นความอยาก บังคับตนเอง ซึ่งเป็นรากฐานในการเข้าสังคม

สำหรับ Psychosexual theory ของ Freud เชื่อว่าในช่วงอายุ 3-6 ขวบเป็นช่วงที่เด็กมีความพึงพอใจทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศ เด็กวัยนี้จะมีการจับเล่นโชว์อวัยวะเพศ มีความอยากรู้อวัยวะเพศ มีคำถามเกี่ยวกับเพศ การตั้งครุฑ การคลอต รู้ว่าตนเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย มีการแต่งกายให้เหมาะกับเพศของตน มีความผูกพันรักใคร่กับพ่อ/แม่ เพศตรงข้ามกับตน และเป็นปฏิบัติกับพ่อ/แม่เพศเดียวกับตน แต่จะเลียนแบบบาททางเพศกับพ่อ/แม่เพศเดียวกับตน

Psychosocial theory ของ Erikson นั้น จัดช่วงอายุ 3-5 ปี เป็นช่วงของความคิดริเริ่มกับความรู้สึกผิด (initiative vs guilt) เด็กมีความอยากรู้อยากเห็นมากขึ้น ช่างซักถาม มีจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ ชุกชุนมาก ชอบการเล่นทุกชนิด ถ้าได้รับการตอบสนองที่เหมาะสม เด็กจะพัฒนาเป็นบุคคลที่มีความภูมิใจในตนเอง สนใจคิดริเริ่ม ตรงกันข้าม ถ้าถูกห้ามปรามเข้มงวดมากเกินไป เด็กจะเกิดความรู้สึกผิด ความคิดริเริ่มลดลง เป็นบุคคลที่กลัวความล้มเหลว

● **พฤติกรรมของเด็กต่อการมาพบทันตแพทย์และการจัดการ**

เด็กอายุ 2-3 ขวบ เป็นวัยที่ยังไม่ให้ความร่วมมือในการทำฟัน เด็กบางรายมักตกใจกลัวสภาพห้องทำฟันซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมใหม่สำหรับเด็ก กลัวบุคคลใส่ชุดขาว และคิดว่าทันตแพทย์เป็นเหมือนแพทย์ที่เขาเคยเจอต้องถูกฉีดยา กลัวเสียงดังของเครื่องดูดน้ำลาย เครื่องกรอฟัน กลัวแสงสว่างที่จ้า กลัวการเคลื่อนไหวอย่าง

ฉับพลัน มักจะเกาะหรือกอดผู้ปกครองไว้อย่างแน่น ไม่แนะนำให้แยกเด็กจากผู้ปกครอง ควรตรวจอย่างรวดเร็วและนุ่มนวล อาจตรวจในท่า knee to knee หรือให้เด็กนอนบนเก้าอี้และผู้ปกครองนั่งอยู่ข้างๆ จับมือและตัวเด็กไว้ ให้เด็กเห็นหน้าผู้ปกครองตลอดเวลา ในกรณีที่เกิดให้ความร่วมมือ อาจทำการขัดฟันง่ายๆ ได้ ให้เด็กได้เรียนรู้เครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ของทันตแพทย์ ทันตแพทย์ควรใช้คำพูดสั้นๆ เข้าใจง่าย เนื่องจากทักษะในการสื่อความหมายของเด็กยังไม่สมบูรณ์ ในกรณีที่ต้องให้การรักษาทันตกรรม เด็กอาจไม่ให้ความร่วมมือ อาจต้องรักษาอย่างรวดเร็วและนุ่มนวลภายใต้กระดานห่อ ในกรณีที่ปริมาณงานมาก ใช้เวลารักษานาน ไม่ต้องการให้เด็กกลัว ควรให้การรักษากายใต้การดมยาสลบหรือยาระงับความวิตกกังวล

ในเด็กอายุ 3 ขวบ มีทักษะในการสื่อความหมายดีขึ้น ช่างพูดช่างคุย ชอบฟังนิทาน มีจินตนาการ เริ่มมีเหตุมีผล มีความเป็นมิตรสามารถเข้ากับบุคคลรอบข้างได้ง่าย เมื่อมาพบทันตแพทย์ควรทักทายสร้างความคุ้นเคยกับเด็ก แล้วจึงทำการตรวจโดยนำเทคนิคทางจิตวิทยามาใช้เพื่อให้เด็กร่วมมือมากขึ้น สร้างทัศนคติที่ดีต่อการทำฟัน และในกรณีที่ต้องให้การรักษา ควรทำอย่างนุ่มนวล และรวดเร็ว เนื่องจากเด็กในวัยนี้ ความสนใจหรืออยู่นิ่งๆ ได้เพียงระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น ควรออกคำสั่งให้เด็กปฏิบัติตามด้วยภาษาที่ง่ายๆ พูดคุยถึงนิทานที่เด็กสนใจ สร้างสิ่งมมุติให้เด็กเกิดจินตนาการ เมื่อเด็กปฏิบัติตามควรให้คำชมเชย ใ้รางวัล เด็กวัยนี้ ความกลัวในการแยกจากผู้ปกครองลดลง โดยส่วนใหญ่จะเริ่มแยกเด็กจากผู้ปกครองได้

ในเด็กอายุ 4-5 ขวบเป็นวัยที่สามารถให้ความร่วมมือในการรักษาทางทันตกรรม เด็กวัยนี้ชอบไอ้อวด และมีความภูมิใจในการเป็นเจ้าของสิ่งของหรือเสื้อผ้าสวยๆ ทันตแพทย์อาจใช้การเียนยอทักทายเด็ก ทำให้เด็กรู้สึกดีต่อการมาพบทันตแพทย์เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ทันตแพทย์สามารถอธิบายเหตุผล เด็กค่อนข้างจะรับฟัง ไม่ชอบให้บังคับมาก ใช้คำพูดเล่าเรื่องให้เด็กเกิดจินตนาการ สนุกกับการมาทำฟัน และควรเียนยอและชมเชยเมื่อเด็กให้ความร่วมมือ แต่เด็กบางรายยังมีความกลัว ความกังวลสูงอยู่ อาจไม่ร่วมมือ ทันตแพทย์ต้องอดทน และใช้เทคนิคต่างๆทางจิตวิทยา มาทำให้เด็กคลายความกลัว ความกังวล การรักษาทางทันตกรรมนั้น ควรหลีกเลี่ยงการให้เด็กเห็นในสิ่งที่น่ากลัว เช่น เลือด เข็มฉีดยา เด็กบางรายจะดื้อและต่อต้านมาก ไม่ยอมให้ทำ ริ่งหนี พูตจาไม่ไพเราะ ทั้งนี้ขึ้นกับการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนจากครอบครัว ทันตแพทย์ต้องอดทน ใช้จิตวิทยามากล่อมเกล่าให้เด็กไว้วางใจและให้ความร่วมมือในการรักษา เด็กที่มาจากครอบครัวที่อบอุ่น และได้รับการอบรมมาอย่างดีจะเป็นเด็กที่ให้ความร่วมมือในการทำฟันได้ดี ในช่วงอายุประมาณ 5 ขวบ เด็กส่วนใหญ่จะมีเหตุผลและความกล้ามากขึ้น มักไม่กลัวที่จะเผชิญหน้ากับประสบการณ์ใหม่ๆ ความรู้สึกหวาดกลัวในการแยกจากผู้ปกครองลดลงมาก อาจเดินเข้าห้องทำฟันเอง หรือไม่ต้องการให้ผู้ปกครองอยู่ด้วย ยอมรับการทำให้ฟันได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

1. มาลี อรุณากร และ ผาณิตบัณฑิตสิงห์. การเจริญเติบโตและการพัฒนาการของเด็ก. ใน: มาลี อรุณากร , บรรณาธิการ. การจัดการพฤติกรรมของเด็กเพื่อการรักษาทางทันตกรรม พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด, 2543: 1-30.
2. วันเพ็ญ บุญประกอบ. พัฒนาการบุคลิกภาพของเด็กและวัยรุ่น. ใน พญ.วินิตดา ปิยะศิลป์ และ นพ.พนม เกตุมาน บรรณาธิการ. ตำราจิตวิทยาเด็กและวัยรุ่น พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร: ปิยอนด์ เอ็นเทอร์ไพรซ์ จำกัด, 2545: 1-30.
3. ศรีเรือน แก้วกังวาล. ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 9 กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, 2544: 14-20, 46- 58.
4. นิตยา คชภักดี. พัฒนาการเด็ก. ใน นิชรา เรื่องดารกานนท์ และคณะ บรรณาธิการ. ตำรา พัฒนาการและพฤติกรรมเด็ก พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร. 2551:359-394.
5. Newton JT, Harrison V. The cognitive and social development of the child. Dental Update 2005; January / February: 33-38.